

GYVYBĖS RATAS GIMTOJOJE KALBOJE

Viktorija Daujotytė, *Balsā ūkūs*’/ *Balsai ūkuose: eilėraščiai, Vilnius: Regioninių kultūrinių iniciatyvų centras, 2010. 128 p.*

Straipsnyje analizuojama unikali etnologinės reikšmės Viktorijos Daujotytės knyga *Balsai ūkuose*, kurią sudaro autorės pratarmė („Pasiaiškinimas“) bei eiliuoti tekstai, lygia greta užrašyti žemaičių (varniškių *dūnininkų*) tarme ir bendrine lietuvių kalba. Šiais tekstais autorė siekia atkurti autentišką motinos balsą, kuriame ieško ir savo tapatybės ištakų, žemės žmogaus išminties, tampančios gyvenimo filosofija, taip pat rekonstruoti jau beveik išnykusio jos vaikystės kaimo pasaulį – su visais jo žmonių charakteriais, darbais, daiktais ir gamta. Motinos kalba rekonstruojama atmintyje, tai sąmonėje išsaugotas praėities laikas, todėl knygą galima laikyti prisiminimų literatūra ir tyrinėti kartu su kitais reikšmingais memuarinės literatūros tekstais. Knyga neapsiriboja vien tarmės užrašymo ir etnografiniais tikslais, joje sukuriamas konkretus ir stiprus žemaitės moters charakteris, o iš atminties prikeltas motinos balsas retransliuojamas kaip ypač paveikus estetinis, poetinis tekstas, kaip autentiška poezija, turinti meditacijos, minimalizmo ir kasdienybės estetikos bruožų. Per moteriškąsias patirtis kuriamas fenomenologinis agrarinės kultūros žmogaus pasaulėvaizdis, kuris vienu metu yra labai asmeniškąs, atremtas į konkrečią vietovę, autorės gimtinę, kitas vertus, jis pasiekia ypatingo universalumo ir apibendrinimo,

išeina iš etnografinės reikšmės ribų. Svarbiausia knygoje yra dialogiška motinos ir dukters situacija, vaizduojamam pasauliui suteikianti moteriškuosius, matristinius episteminius pagrindus.

Kalbinį tekstą knygoje sintestetiškai palydi fotografuoti vaizdai, atliekantys ne tik estetinę, bet ir dokumentavimo funkciją, todėl knyga yra kaip reta organiška ir originali. Žemaitišką kraštovaizdį – Varnių ir Pavandenės parapijas, Keiniškės ir Pagirgždūčio kaimų vietoves – fotografavo Jonas Daujotis, Danutė Mukienė, Jonas Strazdauskas, Arvydas Šliogeris, Virginija Valuckienė.

Šis straipsnis parašytas taikant įvairias prasmės aiškinimo strategijas: kultūrinį antropologinį, archetipinį, komparatyvistinį metodus, tačiau labiausiai pasitikėta vadinamuoju artimu skaitymu, analitiniu interpretaciniu metodu, estetinio suvokimo intuicija. Straipsnio tikslas – apmąstyti moderniojo žmogaus kultūrinės tapatybės problematiką, kuri ypač aktuali šiandien, politinės bei ekonominės globalizacijos, Europos tautų integravimosi laikais.

Asmens autentiškumas ir kalba

Galbūt esminis, nors dažnai nemąstomas moderniojo žmogaus rūpestis yra autentiškumo klausimas: kiek aš esu tikras? Ką

šiam pasaulyje veikiu iš tikrųjų teisingai, ir kas mane apsaugo nuo klaidingo buvimo?

Mano buvimo tikrumą ir gyvenimo kokybę lemia mano santykių su kitais žmonėmis moralinė reikšmė (vienišo žmogaus egzistencijos nėra). Tačiau moralinis egzistencijos matmuo reikalauja tvirtesnio realybės pagrindo. Autentiškumo klausimas visada ontologinis: iš kokios tikrovės esu atsiradęs, į kokią esu atsirėmęs, koks mano buvimo pagrindas? Ontologiniai savasties pagrindai suvokiami aksiologiškai, jie mąstomi kaip vertybinės žmogaus buvimo projekcijos.

Tas santykis su tikrove, kaip ir autentiškumo jausmas, turi laiko matmenį, jis yra dinamiškas, kintantis: autentiškumo siekiama apmąstant save kintančiame laike, į jį einama – tai sąmonės intencionalumas, kryptingumas. Autentiškumas yra nuolat kuriamas. Gyvenimo tikrumo jausmas juda kartu su gyvenimu.

Autentiškumas kaip sąmonės intencionalumas yra dvejopas, atitinkantis laiko simetriją (praeitis – ateitis): perspektyvus ir retrospektyvus.

Juk mano autentiškumą gali stiprinti pasirinktas gyvenimo tikslas, kurį renkuosi sąmoningai kaip atitinkantį mano prigimtį ir leidžiantį išreikšti savo žmogiškąsias savybes. Kreipdamas savo mintis ir veiksmus į tą ateities tikslą jaučiuosi gyvenęs teisingai, autentiškai, net jeigu mano pastangos ir nėra sėkmingos. Taigi gali būti, kad mano gyvenimą kuria mano tikslas, mano pasirinkta programa. Tokia pozicija dvelkia pozityvizmo ideologija, o kaip estetinė programa ji kreipia į avangardizmo eksperimentus. Pozityvizmas ir avangardizmas išlaisvina, nes leidžia pamiršti praeitį. Ši psichologinė

ir estetinė nuostata būdinga technologinei sąmonei.

Tačiau yra kitas autentiškumo kelias, pagrįstas retrospektyviu laiku, praeities atkūrimu, atminties išsaugojimu. Sąmoningumas čia ne technologinis, bet mitologinis: tai sakralinių laiko taškų, pirminių priežasčių pakartojimas, apmąstymas, atkūrimas. Jis paremtas tikėjimu ontologinės pradžios kuriamąja reikšme, grįstas aukso amžiaus, prarastojo rojaus ir panašiais archetipais. Pradžioje yra viskas, pabaigoje – niekas; pradžia yra šventa, taigi tikra, o dabartis – netikrumas ir judėjimas į chaosą. Tai sena idėjų istorijos tradicija. Platonui tikrojo pasaulio pažinimas reiškia tik prisiminimą (kaip dvasinės tapatybės atkūrimą). Romantikui Maironiui svarbiausia sąmonės jėga taip yra atsiminimas, atmintis.

Asmuo yra istorija ir tos istorijos interpretacija (kaip aksiologinis savasties aspektas). Taigi aš esu pasakojimas, kylantis iš mano atminties. Mane tikrą daro visa tai, ką prisimenu kaip savo tapsmo realybę: tėvai, seneliai, giminė, gimtinė, tauta, tradicija ir t. t. Visa tai atmintyje išsaugota kalbos pavidalu. Ir pats save išaiškinu, suvokiu, tvirtinu tik išsirašydamas į gyvenimą per kalbą. Nes pasakojimas ir prasmė – tai kalba. Žmogus kaip žmogiška būtybė gyvena kalboje; kalba yra būtinoji žmogiškojo buvimo forma.

Šita retrospekcinio autentiškumo linija ateina iš amžių glūdumos, ten pat ir išnyksta, mano galutinė realybė slepiasi laiko sutemose ir toje gamtos pasaulio gelmėje, kurios nebesiekia kalbos šviesa. Todėl savo autentiškumo negaliu išžėsti iki begalybės, nes išnykčiau chaose; mano autentiškumas yra individualus, kaip ir mano gyvenimo ir mano giminės ar tautos linija. Beje, turinti

savo individualią kalbą, apsaugančią mano atmintį nuo anoniminės bendrakalbės būties. Kalba, kaip ir kūnas, individualizuoja, apibrėžia ir saugo kažką tokio, kas vadinama savastimi.

Tokia autentiškumo projekcija neišvengiamai mitologiška, bet kartu labai reali, net realistiška. Per ją mes pritampame prie tradicijos, tėvų ir senelių istorijos, pritampame prie gyvenimo tvarkos bei realybės. Ir tą savasties projekciją suvokiame kaip atminties įrašą, ypatingą tekstą, kurio svarbiausias veikėjas esame mes patys. Taip atsiremiamė į pasaulį, kuris, beje, yra nuolat nykstantis, tolstantis, kaip „balsai ūkuose“. Mes įsivirtiname jame užimdami išeinančių žmonių vietas. Ir kad neprarastume buvimo tikrumo, privalome išsaugoti jų buvimo būdą, elgseną, vaidmenį, o ypač kalbą. Žodžio jėga mums leidžia daug ką prisiminti. Kalba – svarbiausias autentiškumo išsaugojimo bei patikrinimo būdas, tik kalboje praeitis įgyja sakralumo reikšmę. Ne kalbiniu lygmeniu praeities tiesiog nėra.

Esame tikri tiek, kiek sąmoningai suvokiame savo perimtus vaidmenis, pareigas, atsakomybes, vertybes. Taip tampame tradicijos dalimi ir už ją atsakome, esame tarsi įpareigoti ją liudyti.

Tai gi šitas aš – kultūros subjektas – grįžta į savo buvusį pasaulį, į tėviškės laukus, ieškodamas vaikystės pėdsakų, nes jie – reali savasties istorijos pradžia. Šalia mano pėdsakų – tėvų vedančios pėdos. Stengiuosi atkurti jų balsus ir girdėti jų kalbą, kad būčiau organiškai jų pasaulio dalis. Kitaip būčiau tik daiktas tarp daiktų, nuo giminės atskirta, nukirsta, savęs nesuvokianti egzistencija.

Tačiau juk ir laukai jau nebe tie – jie mažesni, nutolusio, jau nepažįsta, – ir tėvų balso

jau nebėra. Jie girdisi tik mano atmintyje, kuri lieka vienintelis mano autentiškumo šaltinis. Ir mėginu visa tai – savo tikrą gyvenimą, kurio nėra be mano gyvenimo linijos – atgaivinti kalbos lygmeniu.

Maždaug taip – iš gyvenimo tikrumo paieškos – ir atsiranda unikalūs individualaus autentiškumo liudijimas – V. Dajotytės knyga „Balsai ūkuose“. Gyvenimo tikrumą šioje knygoje teikia asmuo, kurio gyvenimo nebėra – Motina. Išeidama iš šio pasaulio ji pasilieka kaip archetipas ir kaip autentiškas tikrovės balsas.

Autentiškos kalbos kūniškumas

Autorė šia unikalia „dvikalbe“ knyga siekia „pagauti“ buvusią kalbą, motinos balsą, tarmę. Esminis eilėraščių principas – komunikacija, jungianti motinos ir dukters gyvenimus. Vienas balsas – kalbantis, kitas – esantis greta ir girdintis, viską užrašantis jau kitais žodžiais, kitais registraais. Atrodo, vienoje pusėje sakoma, kitoje – išgirstama; vienoje – kuriama, kitoje – išsaugoma; pirmoji kalba jau sunkiai suprantama, tai tostančios motinos balsas, kita kalba – lyg buvusiosios aidas dabartyje. Knyga unikali kaip liudijimo būtinybė, o ne kaip kalbinis ar literatūrinis eksperimentas. Šioje knygoje poezija iš literatūrinių konvencijų tarsi sugrįžta pati į save – į gyvo kalbėjimo ištakas, siekdama paties žodžio atsiradimo gelmę. Nes žodis čia fenomenologiškai kūniškas, neatskiriamas nuo žmogaus balso, rankų, jo darbų, daiktų ir viso gamtinio pasaulio, kuris nuotraukomis subtiliai liudijamas šalia žodinio teksto kaip vizualinis kalbėjimo ekvivalentas.

Bandyamas pagauti gyvenimą kaip sąmonės ūkuose blėstančią kalbą – tai ir

Marcelijaus Martinaičio prisiminimų knygos „Mes gyvenome“¹ principas. Atrodo, kad per literatūrą grįžtama namo, į savo žodžio namus. Ir, gali būti, kad viskas ten tebėra kaip buvę, tik mes patys beviltiškai nutolę, nes per daug būta tuščio kultūrinio kalbėjimo. Bet kitaip ir neįmanoma – juk, nutolę nuo namų, jų neatrastume ir neturėtume kur sugrįžti. Neprarasdami tėvų, jų nesuvoktume kaip nelygstamos vertybės, – jie tiesiog būtų mus slegianti, mūsų sąmone užgožianti našta.

V. Daujotytės *Balsai ūkuose* pratęsia jos lyrikos knygą *Perrašai*² – taip pat gyvos atminties literatūrą. Ištraukia iš laiko sutemų artimus žmones ir patvirtina buvimo tikrumą – kaip buvimą *kartu su jais*. Tačiau *Balsai ūkuose* buvusį pasaulį dar labiau priartina nei asmenišką *Perrašų* refleksijos, motina jau suvokiama ne kaip simbolis ar koks literatūrinis archetipas, ji tiesiog pasisodinama šalia ir jos klausomasi. Juk yra ir tokių tekstų, kurie gali būti tik klausomi, išklausomi, – kaip apreiškimas.

Žemaitiškoje kalboje motina yra vis dar kalbanti, pasakojanti, girdima. Jos balsas aidi iš prisimenančiosios vidaus, jis jau tapęs savastimi. Žemaitiška tarmė – būtina motinos gyvenimo ypatybė, žemaitiškumas neatimamas iš jos balso, šią knygą reikia tiesiog girdėti. Bet skaityti ją tarmiškai sunku, nes motinos kalba yra jos pačios dalis, kuri negali būti atplėšta nuo etnografinės konkretybės ir suliteratūrinta, tapti bendrine nuosavybe. Todėl šiam motinos balsui rei-

kia vertėjos. O kokia būtų geresnė vertėja jei ne jos pačios dukra, kuri yra tarsi to paties duonos kepalas riekelė – nors ir atriekta, bet kvapas tas pats. Juk duona žmones jungia kaip tik dalijama, pats gyvenimas iš tikrųjų yra begalinis gyvybės dalijimasis, ir tik per tą pasidalijimą mes išgirstame ir pamatome vienas kitą. Ir išsiskirdami, ir prarasdami mes susijungiamo – kažkur ten giliai, kur jau ir žodžio aidas nebesiekia.

Perrašyta į bendrinę kalbą svarbiausia šios poetinės knygos figūra (kažkuo artima Vytauto Mačernio *Vizijų* senolei), jau būtų nebe ta. Todėl tai ir yra didžioji knygos tema ir tikslas – savasties gaivinimas per motiną ir per motinos kalbą. Kartais imi ir suvoki labai paprastai, kad svarbiausia yra tiesiog gyvenimas. O kas tai, jeigu ne laiko judėjimas žmogiškosios būties pavidalais?

V. Daujotytės ir M. Martinaičio atminties knygų paradoksas toks: buvęs gyvenimas yra sunkus, net skausmingas, bet užtat brangus. Nes jis – vienintelis, nepakeičiamas, kaip nepakeičiama yra žmogaus savastis. To gyvenimo gaivinimas per kalbą ir per atmintį (tai vienas ir tas pats) taip pat skausmingas. Bet kuo skausmas aštresnis, tuo savimone gyvesnė. Taigi vargas yra žemės žmogaus tikrumo ir unikalumo pagrindas. Vargas nepakeičiamas, kaip nepakeičiami yra tėvai.

Antai tėvas motinos atminties kalboje išryškėja ir kaip žiaurokas žmogus, knygoje vengiama bet kokios jo idealizacijos, atsisaikoma globojančiojo tėviškumo stereotipų. Bet tuo savo baisumu jis kaip tik yra tikras, labai artimas ir, reikia manyti, brangus, vienintelis. Tėvas yra šventas kaip Dievas, mirtingajam jis turi kelti siaubą. Keista suvokti, tačiau iš to siaubo, iš „dantų grieži-

¹ Marcelijus Martinaitis, *Mes gyvenome: biografiniai užrašai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2009. 224 p.

² Viktorija Daujotytė, *Perrašai*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2005. 300 p.

mo“ (Sigitas Geda) atsirandu aš: šventa tėvo atmintis yra mano rūsti ir brangi tikrovė, tai mano buvimo priežastis ir esmė, kurios niekaip negaliu atsisakyti nesunaikindamas savęs paties.

Taigi gyvybė yra save kalbantis gyvenimas (be žodžio ir be kalbos nėra jokios savivokos). Visa kita – sąvokomis mąstoma realybė, atminties ir savimonės ryškumo, jos stiprumo ar praradimo laipsniai. Neatsitiktinai ir M. Martinaitis savo prisiminimus knygoje *Mes gyvenome* užsimoja baigti tuo laikotarpiu, kai jo prisiminimų herojus tampa visiems žinomu autoriumi, kai jis jau gyvena lyg ne savo, o tų visų kitų gyvenimą. O kas toks jis buvo iki kultūrinės reikšmės atsiradimo, kas yra dabar – neaišku ir pačiam autoriui. Savastis yra didžiausia paslaptis, nes aš negaliu pažvelgti į save tiesiogiai, be reflektuojančios kalbos veidrodžio. Mes tarsi nustojame gyventi gaudami savo mokslinius vardus („dukart gimusiojo“ iniciacija) ir kitas kultūrinės reikšmes, akademiniai ritualai negailestingai naikina mūsų unikaliąją esmę, tą viduje esantį vaiką, apie kurį rašo M. Martinaitis.

Žemaitiška kalba užrašyti V. Daujotytės poetiški tekstai atrodo keistai, kaip koks Kukutis, pasiklydęs intelektualios civilizuotos kalbos labirintuose, iš kurių nebėra kelio atgal.

Ši knyga – ir tikra poezija, kuri labai aiškiai pasimatytų jos dešiniają, literatūrines kalba parašytą pusę išleidus atskirai. Bet knygoje kaip tik svarbesnė yra būtent kairioji, širdies pusė, motinos balsas pasakotojos atmintyje. Ir dar – visi motinos balsą įrėminantys vaizdai, patikimas pagrindas žmonių susikalbėjimui. Bet koks pasakytas žodis atsiranda su savo erdve ir laiku, jis

negali skambėti abstrakčioje tuštumoje. Juk žemės žmogus ir mąsto vaizdais, jis net per žodį būtinai turi įsikibti į vaizdą. Be to, ir poezijos jėga – vaizdo konkretumas, prasmės materialumas, garsuose įkūnytas gyvenimo jausmas.

Žodžio meno esmė ir yra žmogiškojo subjektyvumo substancija, įkūnyta kalboje. Šiandien tą substanciją iš literatūros vis labiau išpusto informacinių technologijų vėjas, ir mes barškame, ritamės, tušti lyg sapnai. Kuriuos sapnuojame ne mes, kuriuos sapnuoja bendroji žmonių kalba.

Jutiminės kalbos šaknys (kalba kaip realybės substancija)

Tarmiška, „gamtiška“ kalba yra nepaprastai gyvybinga. V. Daujotytės knygoje, motinos kalboje sugražintas donelaiitiškas kalbos jausmas: gamtos žodžiai energingi, dinamiški, ekspresyviūs kaip ir pats gamtos gyvybės pradai: „ir upelis pakalnėje mažas, bet greitas, / pavasariais virte virdavo, purienom švietė“ (p. 37). Tik tokioje gyvosios kalbos maitinančioje terpėje gali atsirasti stipriausi poetinės vaizduotės impulsai, kuriuose dar atpažintume animistinės sąmonės elementą.

V. Daujotytės rekonstruota motinos ir vaikystė kalba turi nepaprastai stiprias poetines potencijas, joje tebėra gyvas kalbos jusliškumas, *aesthesis*, žodžio materija čia tarsi suaugusi su daikto kūniškumu, jo substancinėmis kokybėmis. Kaip ir Broniaus Radzevičiaus atminties rekonstrukcijoje (*Priešaušrio vieškeliuose*), šioje knygoje gausu spalvų, atspalvių, jutiminės patirties, todėl konkrečioji žmogaus buitį ima švytėti sakralinės realybės spalvomis: „krepšį mėlynų, baltų, rausvų bulvelių / kūdros pakrašty

nuplaunu, nuskalauju, / kokios gražios, kai susidedu į seną pintinę, / neatsidžiaugiu, kaip nudažytos visos“ (p. 57), „kovo mėnesio ankstyvieji rytai / yra tokios keistos spalvos, / ūkai pilkai lelijiniai, mėlyni“ (p. 58).

V. Daujotytės knygos tekstas, kaip minėta, yra dvibalsis: pasakotoja ar lyrinė subjektė savo „sukultūrintais“ žodžiais tarsi vejasi tarmišką motinos balsą, susipina su juo, gaivina jį savo sąmonėje ir paverčia savastimi, patvirtindama gyvybės rato dėsnį – mes žengiame praėjusiųjų pėdomis, patys tapdami praėjusiais; gyvendami mes tik perimame vaidmenis; mūsų vaidmenys yra įrašyti kalboje ir reiškiasi kaip kalbėjimas, o mes patys sau esame tiesiog tylą, niekada neatsakomas klausimas. Teksto kalba nuolat aktualina tylą, kaip būtiną kalbėjimo, žmones rišančio susikalbėjimo sąlygą. Tyla yra amžinasis kintančio laiko ir kalbančios gyvybės pagrindas.

Garsų pilna žmogaus atmintis: gyvenimas motinos ir jos sekėjos vaizduotėje pirmiausia suvokiamas kaip garsas, balsas, užpildantis žmogaus sąmonę, jo buitį ir visą konkretų žmogaus kosmosą – namus, kiemą, mišką. Tas žmogaus ir daiktų balsas tampa artikuluotais žodžiais, o žodis čia yra gyvas kaip ir žmogus. Tai tarmiškas sinesteziškas garsas, kurio akustinis suvokimas sužadina ir kitus lygiagrečius jutimus, svarbiausia – regimuosius. Todėl fotografuoti vaizdai knygoje, visi šie ūkuose bei prieblandose skęstantys peizažai nuolat lydi žodinį tekstą kaip jo organiška dalis, tą tekstą vaizdai jutimiškai sukonkretina ir užbaigia, uždaro. Peizažas tarsi išsaugo gyvenimo garsus ir, aišku, jo tylą.

Šitokia ontologinė būties sandara modernų žmogų gražina prie globojančios

pasaulio kalbos, sutaiko jį su savimi, nes tokį tapsmą leidžia suvokti kaip savasties principą. Anot budizmo filosofijos, klaidinga manyti, kad mes esame įmesti į laiką, kuris mus neša į nebūtį, – mes patys ir esame laikas. Mes juk egzistuojame tik keisdamiesi, mąstydami save kaip kaitą, kitaip būtis tiesiog nesuvokiama, jos tiesiog nėra. Visa, kas yra, egzistuoja kaip priešingumas, kaip virsmas, – pati gyvybė yra nuolatinis judėjimas, matuojantis save pradžios ir pabaigos atkarpomis. Šioje knygoje atgaivintame motinos balse imame girdėti gamtos filosofiją, amžinąją darną, kuri vedinio sanskrito kultūroje vadinama *sanatana dharma*.

Gyvybė amžina, keičiasi jos pavaldai – toks yra natūralistinės samsaros filosofijos dėsnis. Taigi pavaldai ir individuali egzistencija yra sąlygiški, reliatyvūs dydžiai, kuriuos natūralistinė etika skatina suvokti kaip sistemos funkcijas ir prie jų neprisirišti. Individualizmas – iliuzijos sritis, žemės žmogus yra autentiškas savo archetipiškumu, savo amžinųjų vaidmenų atradimu. Šioje holistinėje realybėje, kur žmogus – tik gyvybės indas, tikroviškesnė už individą yra kalba, pripildanti ir žmogų, ir jo pasaulį: „balsai, garsai, pilnavidurė kalba namiškė“ (p. 21). Kalba – kultūros kūrėja, ji yra „namiškė“, todėl ne tik pripildo, bet ir tvarko, o svarbiausia – viską jungia („visi girdi visus“, p. 21).

Labiausiai į pasaulio tvarką žmogus įsirašo sakraline kalbėjimo forma – ritmiškai organizuota kalba, liaudiška daina, kuri jį pripildo prasmių ir tarsi išlaisvina iš individualybės ribotumo, paverčia kosmine harmonija. Savaiame suprantama, kad tikroji būties harmonija yra nekintanti, todėl ir tokios dai-

nos turi būti kolektyvinės sąmonės kūrinys, ateinantis iš kažkokios giliausios senovės: „mama būdavo vis tas senąsias / lieps man užvesti, jos yra amžinos, sakydavo, / kaip dangus, žemė, žalios pievos; / kai įsidainuodavau, kai įsilinguodavau, / atrodydavo, kad manęs ir nebėr, / tik garsas eina kaip iš kokios tuštumos, / [...] kaip koks vėjas iš didelio miško, / o širdy gera, gera“ (p. 47).

Šitokia palaima, išsilaisvinimas, išėjimas iš savęs (graikiškai *ek-stasis* – stovėjimas už) per dainos ritmą – tai soteriologinis liaudiškosios kultūros elementas, analogiškas induizmo kvėpavimo pratimams (*prānāyāma*), ritminėms mantrų formulėms ir pan. Liaudies daina harmonizuoja žmogų, suriša jį su visatos tvarka ir suteikia savotiškų amžinybės išgyvenimo patirčių. Kalba yra lyg dviejų krypčių judėjimas: ji individualizuoja gyvybės formas ir kartu universalizuoja jas, atkuria visuotinybės jausmą (anot Mircea Eliade's, tai vadintųsi mistinės integracijos įvykiu). Tokia dvasinė integracija leidžia individui sutapti su visatos ritmais ir suvokti save kaip amžinybės pulsą.

Gyvenimas yra veikla, judėjimas, o žmogaus sprendimai priklauso pasekmių kategorijai. Ne žmogus pasaulyje veikia, bet su žmogumi veikla atsitinka. Būtis žmogui yra nežinomybė, agnostinė gelmė: „niekas negali žinoti, / iš kur ateina tamsa / ant žmogaus“ (p. 58), slepianti mūsų likimus. Todėl „nežinai juk, su kuo būsi pasodintas prie stalo, / kokiu vardu kieno pavadintas – / ne tavo valia“ (p. 58). Nuo šio liaudiško gamtos žmogaus suvokimo tik vienas žingsnis iki kitos universalios išminties formulės: „Tebūnie Tavo valia.“

Įveikęs individualią valią, kuri priešinasi būties darnai primesdama pasauliui savo

tvarką, žmogus suderina save su gyvenimo tvarka ir taip pasiekia ramybę, sėkmę. Parafrazuodami šią išmintį daoizmo (kinų gamtos filosofijos) kontekste sakytume: žmogus plaukia kartu su daiktais, nieko nenorėdamas, nieko neturėdamas, neprisiiršdamas, todėl įveikdamas savąjį egoizmą gauna viską: „vaikeli, daug nenorėk / ir viską turėsi, ko tau reiks“ (p. 53).

Ir apskritai, toks spekuliatyvaus ir simbolizuojančio mąstymo atsižadėjimas, naratyvinių konstrukcijų suardymas V. Dajotytės atminties tekstus kartais paverčia savotiškais haiku, minimalistine gamtos lyrika – soteriologine meditacija, per kurią žmogus taip pat pritampa prie būties harmonijos, atsižadėdamas savęs ir susitaikydamas su pasaulio tvarka: „ruduo, / dar buvo ankstyvas, / kasam bulves prie ievos“ (p. 55). Todėl paradoksaliai šioje knygoje, kurioje per tarmišką kalbą rekonstruojamas konkretus giminės pasaulis, išeinama į pačius plačiausius egzistencinių patirčių laukus – šią knygą galėtų kaip dvasiškai artimą reflektuoti ne tik lietuviškojo kaimo žmogus, bet ir koks Rytų poetas gamtameldys ar filosofas.

Motiniškasis gyvenimo medis ir gyvybės ratas

Šio organiškojo kalbos pasaulio centrinė figūra – moteriškasis gyvybės medis: „Ta laukinė obelis palei raistą, / kaip ji žydėdavo, o juk nejauna, / visada tokia, niekas kitokios nematęs, / ir iš kur tas jos žydėjimas – metai iš metų“ (p. 19). Naivi nuostaba, išlaisvinanti sąmonę iš pragmatinio santykio su būtimi, taip pat yra buvusiojo pasaulio gyvybingumo ženklas.

Per motinos kalbą rekonstruojamas archajinis gyvenimo tvarkos modelis. Žmogus į pasaulį ir gyvybės ratą yra įrištas pagal archetipinę tvarką, jis negali būti tiesiog savaime. Žmogaus gyvenimas – tai jo namai, medis prie namų ir visa kita. Jei kurios grandies trūksta, žmogus lyg ir negyvena: „jei prie namų nėra medžių, nėra ir žmonių, / sakydavo, jie tik taip vadinasi, / o gyvena nuo šviesos nūsiskę“ (p. 37). Vinco Mickevičiaus-Krėvės liepa, Sauliaus Šaltenio ir Romualdo Granausko klevai, daugybės lietuvių autorių kūryboje išnyra toji mitinio gyvybės medžio atmintis kaip būtinas pasaulėvaizdžio centras, orientyras, atskaitos taškas. Be sakralizuotos medžio figūros gyvenimas yra tarsi nusuktas nuo tikrovės. Tačiau V. Daujotytės knygoje ši iššaknijusio žmogaus kultūrinė atmintis yra paliudijama gyvai, motinos balsu, todėl ji išlaisvinama iš spekuliatyvių dekoracijų ir atgauna savo paprastą, kaimietišką tikrumą. Medžiai tiesiog sužmoginami, pririšami prie sodybos ir giminės vardo: „mūsų klevai ir Norvilo ažuolas / Pagirgždūty patys seniausi medžiai“ (p. 43).

Medžio simbolizmas – į dangų auganti gyvybės valia, todėl šio simbolio išsižadėjimas reikštų gyvenimo neigimą ir nebūties pasirinkimą. Šalia žinomos filosofinės Martyno Heideggerio metaforos – „kalba yra būties namai“, – pridurtume ir medį kaip būties pastogę: „senovės žmonės gyveno po medžiais, / kaip po kokiais dangaus dangčiais“ (p. 43).

Su besiskleidžiančios ir žydinčios gyvybės medžio simboliu tiesiogiai siejasi gyvybės rato simbolizmas: „čia dar vaikas, čia motina, o jau, žiūrėk, ir senelė“ (p. 27). Tai chtoniškosios būties tvarka – samsaros

srautas, gyvybės ratas, su kuriuo būtina susitaikyti, nes susitaikymas su natūralia pasaulio tvarka yra visos natūralistinės etikos principas, aukščiausia žemės žmogaus išmintis. Šią tiesą žino kiekvienas, bet, išsakyta motinos lūpomis, ji tarsi nuramina, paguodžia, palydi: „žinok, vaikeli, taip yra ir tau taip turės būti, / žmonės auga, sens-ta, mirtis visus nušienauja, / ir vėl žolelė šviežia, ir vėl naujos vėžės“ (p. 19). *Žolelė šviežia, naujos vėžės* – puikus poetinės instrumentuotės pavyzdys.

Gyvenimas yra gyvybės tęstinumas, gyvena tarsi ne žmogus, bet kraujas – kaip ontologinė substancija, per kurią mums duota patirti amžinumą ir susitaikyti su savo egzistenciniu laikiskumu. Giliausioji žmogaus savivoka ir atremia mus ne į mūsų atominę, nedalomą savastį, bet į samsarinę gyvybės tėkmę. Net ir pati kalba, matyt, yra kraujo atmintis (Vydūno mokymas apie kraujo, kalbos ir tikėjimo substancinį integralumą buvo keistokas, tačiau savaip teisingas). Gyvybės atsinaujinimo ratas indiškojoje metafizikoje vadinamas karmos dėsniumi; vakariečio personalistinė psichologija yra linkusi įsivaizduoti tą reinkarnaciją kaip individualaus aš pasikartojimą diskursyviame laike: laikas yra trūkčiojantis procesas, skaidomas pradžios ir pabaigos intervalų, o gyvoji būtybė yra šiame procese išnyrantis neskaidomas sąmonės atomas. Tokį mąstymą kuria egocentrinė savimonė, nuolat dramatinuojanti pasaulio vaizdą ir kurianti tragiškuosius antropocentrinis mitus.

Kaip svarbią karmos priežastingumo ir samsaros rato suvokimo korekciją VIII a. yra išsakęs advaita vedantos filosofinės mokyklos autoritetas Šankara: iš tikrųjų

persikūnija ne žmogus, o Dievas. Nemirtingumas šiuo požiūriu susijęs su neasmeniška substancija, kuri įgyja laikiškuosius asmeniškumo pavidalus. Ta substancija liaudiškojoje matristinėje V. Daujotytės abiejų pasakotojų sąmonėje yra kraujo substratas. Per žmogų ir žmoguje gyvena kraujo atmintis, kuri pasiekia intuityvią savivoką archetipinėse situacijose. Pasikartojančiose būsenose, kasdieniškuose darbuose prabunda gilioji kraujo atmintis, savotiškas nemirtingumo jausmas: „dažnai, kai ką dirbu / (vakar malkas iš stirtos į glėbį imant), / tik dilgt, kad čia ne aš, o motina, / matai, kas tai yra kraujas, / jei dukterį turi, gal ir nenumiršti, / o jei dar ne viena, / nebereikia tau jokio priskėlimo, / ir tavo rankos darbuojas, / ir tavo akys koki rūbelį matuojas / šiandien ar rytoj, kalba tais pačiais žodžiais / ir kažkas nusijuokia (kaip mano mažoji)“ (p. 85).

Vyriškojoje literatūrinėje sąmonėje toji kraujo ir kartų ryšio idėja yra išmaštyta, spekuliatyvi, o matristinėje V. Daujotytės motinos sąmonėje ji yra tiesioginis intuityvus suvokimas, dovanojamas per ypatingą, moteriškąją kūno fenomenologiją. Matristinei gyvybės linijai nereikia net tragiškosios prisikėlimo mitologijos, kuri ateina iš vyriškosios fiziologijos nulemtos savimonės, nes vyriškoji gyvybės lytis egzistuoja tarsi šalia esminės samsaros linijos, – ji išsaugo savo tęstinumą ne persiliedama iš kūno į kūną, bet tarsi peršokdama iš formos į formą ir į natūralistinės gyvenimo tėkmės sampratą įnešdama valios ir stebuklinio virsmo komponentų.

Taigi motina išlieka ir atgimsta tik per tą pačią lytį, per dukrą, o sūnums šioje sistemoje tenka tarsi instrumentinė, šalu-

tinė funkcija, todėl jie yra priversti kurtis savąsias nemirtingumo bei išlikimo strategijas. Arba – glaustis prie moters, motinos, amžinosios *matter*. Vyrų pasaulis šioje motiniškoje kalboje yra nutolintas, jis svetimas ir agresyvus, kaip ir Hado karalystė Demetros ir Persefonės mite. Juk požemių Hadas yra tik prievartautojas, Persefonės pagrobėjas. Moterų patiriamas vyrų smurtas yra tarsi būtinoji pasaulio sąlyga, be kurios nebūtų gyvybės pratęsimo. Tačiau vyras savaime šioje matristinėje sistemoje yra tik funkcinės reikšmės dydis. Gyvybės dialektinė triada čia turi tik vieną triados išraišką: dukra, motina, senelė. Visos jos žengia viena paskui kitą „saugiu atstumu“, taikydamos į viena kitos pėdas, nes gyvenimas yra tik kartotė, kraujo keliavimas amžinųjų formų taku.

Dar anksčiau V. Daujotytė šią savimonės patirtį yra užrašiusi eilėraščių knygos *Perrašai* tekstuose: „motinos bruožai / išryškėja mano veide – / ta pati rykštė / gena mus abidvi, / lygiai viena nuo kitos / atsilikusias.“³ Laiko rykštė suka laiko ratą, o to rato diskursyvūs elementai (tarsi stipinai) yra saugiai fiksuoti, „lygiai atsilikę“, atskirti laiko atkarpomis (kartomis), kad gyvybės pavidalai neišnyktų ir neištirtų vienas kitame, neįgiję individualios savižinos. Kalba taip pat yra būtios substanciją individualizuojanti, struktūruojanti matrica. Kalbėjimo žodžiai – tai tarsi dar vienas gyvybės veidas, lytis, kūno drabužiai.

Gyvybės tęstinumo nušvitimas patiriamas būtent kaip kraujo balsas – kaip dilgsnis, tiesiog fizinis, kūniškasis suvokimas. Šis gyvybės rato pasikartojimas (per

³ Viktorija Daujotytė, *Perrašai*, 151.

moteriškąją liniją), manau, yra svarbiausia V. Daujotytės fenomenologinių apmąstymų tema, atitinkamai koreguojanti ir jos literatūros tekstų perskaitymus bei svarstymus. Mokslininkei jos profesinis darbas yra ta pati savasties paieškos kelionė, kuri iš bet kur prasidėjusi atveda į tą pačią vietą – į motiną kaip mitinę būties pradžią ir pabaigą.

Dėl šitokios gyvybės tėkmės pajautos žmogus niekuomet nėra galutinis, užbaigtas, todėl jis tarsi niekada nesusikuria savo namų, nors savo kalbėjimu yra išsisknijęs šiaupus, jo kalba ir jo namai iš tikrųjų yra anapus: „šešiasdešimt metų pragyvenau ten, / o beveik pusę čia, / bet kodėl atrodo, / kad ne namuose, ir viskas, / rodos prašvis diena / ir reikės grįžti – – – [...]“ (p. 87). Beveik filosofinės nuostabos klausimo frazė pertraukia reikšminga brūkšnių punktuacija – gyvybės virsmo ženklas.

Taigi tikra yra tik gyvybė – kraujas ir kalbėjimas – o visa kita pračina, „ir skausmai visi, ir vargų pavalkai“ (p. 87), net ir meilė, šitas gyvybei regeneruoti skirtas potraukis, kuris sujungia individus, bet nesunaikina jų kraujo tapatybės. Motinos ir dukros santykis – vienintelis ontologiškai tikras, nepaneigiamas.

Kalbos gyvybė ir realybės nušvitimai

Paradoksas: gyva kalba yra neužrašoma, virsdama tekstu ir gramatika ji tarsi miršta (tokia ir Platono kalbos ir kalbėjimo samprata), todėl tai – „beraštė kalba“. Ji funkcionuoja kaip kalbėjimas, yra gyva, kol girdima – pasaulyje ar atmintyje.

Poreikis rašyti „beraštė kalba“ kyla iš desperacijos, nes tai, kas gyva, juk neišvengiamai silpsta, nyksta ir miršta, o vietoj

buvusio žodžio lieka „lyg randas pabalęs“ – egzistencinė tuštuma pasaulyje ir žmogaus dvasioje.

Todėl kalbą būtina atgaivinti vidiniu kalbėjimu, net ir neužrašomą bandyti užrašyti. Tačiau gyvą ir kūnišką kalbą rašyti taip pat reikia būtinai kūniškai, tarsi bandant apčiuopti pirštais: „rašau ranka, o kaip kitaip galėčiau, / juk visi tie mano žodžiai iš daiktų / iš jų paglostymų ir teatsiranda“ (p. 29). Taigi daiktai yra lyg žmogaus kūno tęsinys, jo egzistencinė periferija, o sušildyti rankomis jie tampa kūno ir sąmonės dalimi – išliekančiais žodžiais, kurie jau turi ne informacinį, bet ontologinį statusą. Per žodį grįžtamuju ryšiu galima bent trumpam atkurti buvusio laiko gyvybę – kaip kūniškąją patirtį. Toks gyvasties nušvitimas atminties kloduose gali būti tik trumpalaikis žybsnis, kaip budistinė *satori* patirtis ar kaip Algirdo Juliaus Greimo aprašytas *guizzo* (atminties ir būties šviesa kaip „giliausias estetinės percepcijos lygmuo“), Arvydo Šliogerio upėtakio blyksnis sietuvoje. Sąmonė, intensyviai nukreipta į žodį, kartais susilaukia atsako: „ir retkarčiais sužimba kažkas žodyje / kaip stiklo šukelėje saulei šviečiant“ (p. 29). Neabejotina, kad žmogaus sąmonei tikroji realybė visuomet yra *kažkas*, tai, kas nepasakoma, bet į ką mus kreipia žodis, o nušviečia – sąmonės saulė.

Kaip ir hinduizmo sankjos filosofijoje, žmogus šiame matristiniame būties modelyje yra subjektyvių jutimų kompleksai, koreliuojantys su objektyvuotu jutimiškumu, mūsų pojūčiai surišti su „juslių ganyklomis“. Iš šito subjektyvaus ir objektyvaus jusliškumo sąveikos instrumentiškai išauga jutimo organai – akys, ausys ir pan. Todėl ir pirmtakai „savo dievų klausėsi, atkišę

dideles ausis“ (p. 25). Neabejotina, kad tie dievai yra gyvenimą palaikančios gamtos jėgos.

Kalba ir globojanti gyvybės jėga

Per motinos kalbą išgirstas pasaulis – tikra samsara, gyvybės srautas, atsinaujinanti tėkmė. Moteriška vandens stichija šiame pasaulyje yra dominuojanti, keistai vandens ypatybių įgyja ir žemės substancija („vandenyje yra visas gyvumas, / ant žemės jis tiktai teišėina, / iš gilumų išskyla“, p. 61; „žinok, vaikelai, kad žemė kaip ir vanduo / yra švari, gali ir rankas, ir veidą pasivalyti“, p. 61). Tas vanduo kaip gyvybės paslaptis čia, Žemaitijoje, yra ypač negilus, versmės atsiveria žmogui kaip būties dovana. Antai Šliogerių sodyboje „šuliniai buvę keli pilni, vanduo pačiame paviršiuje, / galėjai samčiu semtis ar lūpom gerti“ (p. 37). Iš gilumos pas žmones išėjęs vanduo „savo iščių neužmiršta, miršta / ir grįžta į senąją šeimą, į nežinomus vandenis“ (p. 61).

Vedinėje kultūroje panašiai samprotaujama apie absoliučią tikrovę, kuri esanti dviejų būvių: *avykta* (neišreikštas, nematomas, nežinomas) Brahmanas, pati amžinybė, ir *vyakta* (matomas, tapęs) – kosminė, materialioji Brahmano manifestacija. Neišvengiamai į šį gyvybės ratą įrašoma ir mirties fazė, kaip antroji gyvenimo pusė. Viskas atsiranda ir viskas išnyksta, kas gimė, tas neišvengiamai miršta – gamtinė būtis funkcionuoja kaip homeostatinė, save atkurianti sistema. Toks amžinas gyvybės ratas – hinduistinio religinio ir filosofinio „Bhagavadgytos“ teksto conceptualusis pagrindas. Viskas keičiasi, nesikeičia tik Dievas. Gyvybė amžina, bet jos pavidalai

laikini. Tačiau ir tie gyvybės pavidalai nesunaikinami.

Tokia gyvybės ir mirties dialektika subtiliai ryškinama per suaugusio žmogaus ir mažos mergaitės patirtis, – žinią apie kaimynės mirtį stengiasi pertraukti nekantrus mažo žmogaus gyvenimo geismas: sutikta ant kelio kaimynė yra „kažkodėl juodai apsirengusi, / apsverkusi – – – / kalbasi kažką rimtai, / aš tampau už rankos, eikim, / nieko neberasime, / – – – uogos kaip rasos, / krėsi... nenukrėsi...“ (p. 64). Poetiniiais punktuacijos ženklais išreiškiamas gyvybės pertrūkis, taip pat perskiriamos ir sąmoningumo ribos (dviejų moterų ir mergaitės); daugtaškis lyg stabdo frazę, išduoda susijaudinimą, nes uogų ir gyvybinės rasos metafora išsakoma savotiška egzistencinė išmintis: žmonės miršta, bet gyvybei galo nėra.

Gyvenimas gali būti labai trapus žydėjimas: „tas mano kūdikis dar pakėlė galvelę, / pažiūrėjo į žiedelius, ištiesė rankelę, / nusijuokė ir bežiūrint numirė“ (p. 69). Todėl žmogus tokiame pasaulyje privalo „auginti jėgą“, būti stiprus. Ir ypač stipri turi būti namų globėja moteris, motina. Nes ji gyvena tarsi ne sau, o vaikams, naujai gyvybei. Ji privalo atsitiesti po vaiko mirties, nes „dar du auga“, ji privalo gintis namus kaip gyvybės židinį – ne tik nuo pasaulio, bet ir nuo vyro savivalės: „ir vartus savo, ir ribas gyniau, / tokia jau mano prigimtis, / nesileidžiu po padu paminama, / ir viskas“ (p. 73); „visą gyvenimą galvojau, / kad turiu būti stipri, nei savo vyrui, nei jo kurvoms nepasiduoti“ (p. 77).

Žmogui ištvirti tokį gyvenimą padeda darbas, jį palaiko daiktai (panašios egzistencinės metaforos skamba ir motinos kalbėjimi-

mui giminiškuose Marcelijaus Martinaičio tekstuose): „gal tie naščiai mane ir išlaikė, rodos, kai neši, / ir tave kažikas neša kaip oru“ (p. 77).

Moteris per motinišką kalbą ir per kraują yra tiesiogiai susieta su realybe, jos niekuomet iki galo nepasiglemžia sąlygiškas kultūrinės sferos, spekuliatyvios kalbos pasaulis, todėl ji iš prigimties yra stipresnė, išstvermingesnė. Ji jaučia gyvybės pulsą savastimi, per ją ateina ir išeina gyvenimas, todėl V. Daujotytės knyga yra ypač atvira moters problematikos interpretacijoms.

Natūralizmo dėsnis ir aristokratiškumas

Motinos ir dukters susikalbėjime per gamtinių vaizdinių prizmę išryškėja ir natūralistinio aristokratizmo principas: gyvybė tęsia save išlaikydama geriausius individų bruožus, todėl šiame kolektyvistinės sąmonės modelyje labai svarbu gyvenimo linija – protėvių atmintis. O ji savaime suponuoja individų išipareigojimą protėviams, giminės vardui. Aristokratiškosios sąmonės individai gyvena lyg ne sau, bet savo giminei, todėl prisimena savo šaknis, apie protėvius kalba su pagarba, o tokia savo etika atskleidžia bajorišką prigimtį. Knygoje minimos ir Šliogerių, ir Daujočių giminės šaknimis nueina į bajorišką kultūrą. Panašiai toki natūralistinių aristokratiškumą į valstietiškąją kaimo kultūrą savo *Vizijose* perkelia ir Vytautas Mačernis – vienas didžiausių žemaitiškosios savimonės šviesulių.

Išvados

V. Daujotytės knygoje *Balsai ūkuose* randame tris ontologinius, aksiologiškai pažen-

klintus realybės laipsnius: fizinę gamtinę, tarmišką ir bendrinę kalbos pakopas. Juos galėtume redukuoti į dvi pakopas: gyvybės kraujas ir gyvybės kalba, išauganti iš šito kraujo substancijos.

Žmogus kaip kultūros subjektas yra sudarytas iš kalbos, o kalba šioje knygoje atremta į moteriškąją gamtinės realybės semantiką. Taip knygoje išryškėja intuityvioji matristinė pasaulėjauta, kalbos lygmeniu konstruojamas episteminiis gyvybės ratas, tapatus indiškajai samsaros ir karmos koncepcijai. Gyvenimas yra gyvybės judėjimas, kurio svarbiausia figūra yra moteris, motina. Rekonstruodama tarmišką motinos kalbą kaip savo atminties ir savasties turinį, autorė siekia atkurti tapatybę – gyvenimo tikrumo jausmą. Per fenomenologines kūniškosios kalbos išvalgas, per gyvybės žybsnius žodyje spontaniškai patiria amžinybės ritmą – kraujo ir gyvybės pulsą, palaikantį žmogiškąją asmens egzistenciją.

Knyga unikali tuo, kad, susiaurindama jos aksiologiją ir semantiką iki tikroviško, asmeniško motinos ir dukters santykio, įrašydama šį santykį į labai konkrečią etnografinę vietovę, autorė per archetipines patirtis bei intuicijas išeina į plačiausią reikšmių lauką, kuris leidžia interpretuoti jos kalbines atmintis indiškiosios epistemologijos sąvokomis. Tačiau motinos kalba atgaivina ir tai, kas indiškojoje epistemoje yra beveik išnykę – moteriškąją gyvybės pasaulio modelį, vyriškųjų reikšmių sferą palikdama nuošalėje kaip periferinį ir antrinį: vyriškosios gyvenimo linijos yra tarsi šakos ant moteriškojo gyvenimo medžio kamieno.

Regimantas Tamošaitis

LITERATŪRA

Šaltiniai

Daujotytė Viktorija, *Balsā ūkūs' / Balsai ūkuose*, Vilnius: Regioninių kultūrinių iniciatyvų centras, 2010. 128 p.

Daujotytė V., *Perrašai*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2005. 300 p.

Martinaitis Marcelijus, *Mes gyvenome: biografiniai užrašai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2009. 224 p.